

САЇНЧУК Д.В., *аспірант**

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

СФЕРА ПОСЛУГ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Аналізується модифікація сфери послуг в умовах становлення економіки знань та постіндустріального суспільства. Досліджується трансформація структури та роль сфери послуг у довгостроковому економічному розвитку. З'ясовується адекватне змістове наповнення сфери послуг під час лавиноподібного інформгловалізаційного розвитку. Уточнюється роль людини як головного промотора постіндустріальних змін. Розкриваються основні причини відставання у економічному піднесенні України від провідних країн світу.

The modification of service trade in the conditions of knowledge economy and post-industrial society establishment is analyzed. Structure transformation and the role of the service trade in the long-term economic development is researched. Sufficient informative content of the service trade during an avalanche-like informational and globalization development is ascertained. The role of a man as a main promoter of the post-industrial changes is refined. The main reasons of Ukraine's lagging in economic ascension from the leading countries of the world are detected.

Індустріальний тип суспільства втратив джерела свого подальшого розвитку. Саме в цих умовах з'явилися всі передумови для розвитку сфери послуг. В мінливих умовах сучасних світових процесів послуги більше не можуть розглядатися як пасивні споживачі технологій з інших секторів, які просто обслуговують важливі галузі економіки. Ряд ключових послуг, особливо наукомісткі бізнес-послуги, займають все більш динамічну і вирішальну роль в новій, заснованій на знаннях, економіці. Ступінь розвитку сфери послуг став ознакою розвиненості суспільства. Отже, активізуються проблеми розробки нових підходів до визначення ролі сфери послуг у нових умовах розвитку економіки.

Вивчення розвитку сфери послуг є одним з найактуальніших напрямків наукових досліджень. Становлять значний інтерес дослідження з постіндустріальних питань Бела Д., Чухно А., Фурастьє Ж. Іноземцева В. та ін. Трансформацію сфери послуг досліджено у працях Демідової Л., Мефферта Х, Агабабяна Є., ван Арка Б., О'Махони М., Тиммера М та ін. У роботах вітчизняних вчених – Чухно А., Вовканича С., Семів Л., Федулової Л., Корнійчук Л. – приділяється увага дослідженню економіки знань та людського капіталу в аспекті включення України у світовий розвиток. Водночас у них спостерігається недостатність теоретичного обґрунтування умов розвитку сфери послуг в сучасних умовах.

Оскільки однією з домінантних рис нинішньої постіндустріальної соціально-економічної еволюції є лавиноподібний інформгловалізаційний розвиток та розвиток інноваційної комунікативної інфраструктури, постає

* Науковий керівник – **Євдокименко В. К.**, доктор економічних наук, професор
Буковинська державна фінансова академія

особлива потреба наукового осмислення сучасної трансформації сфери послуг та з'ясування її адекватного змістового наповнення. Це і стало метою даної статті.

Сфера послуг забезпечує високий рівень та швидке зростання продуктивності економіки, відіграючи велику роль на усіх етапах виробничого процесу. Актуальною є тенденція посилення взаємозв'язку між всіма видами економічної діяльності та сферою послуг, яка формує особливості функціонування сучасної економічної системи, визначаючи вектори розвитку світового господарства в цілому.

Саме послуги, відповідно до досліджень міжнародної консалтингової компанії McKinsey, є джерелом довгострокового економічного зростання країн, що розвиваються. Достатньо подивитися на динаміку розвитку названого сектору за останні 30 років: у розвинених країнах частка сфери послуг у ВВП зросла з 55% у 1970 році до 70% на початку нинішнього тисячоліття (рис. 1) [1]. Ще у 1949 р. відомий французький соціолог Ж. Фурастьє зазначав, що промислова організація розвинеться настільки, що більша частина зайнятих зосередиться у сфері створення послуг та інформації, а людина зможе присвятити себе заняттям досконалішим, ніж безпосереднє виробництво [2, с.43].

Отже, переконливо підтверджується загальновідомий висновок, що суспільство переходить на нову стадію розвитку – постіндустріальну, де домінуючою є сфера послуг, в ньому змінюється співвідношення між матеріальним виробництвом і сферою послуг, тобто між матеріальними і нематеріальними відносинами на користь утвердження провідної ролі сфери послуг.

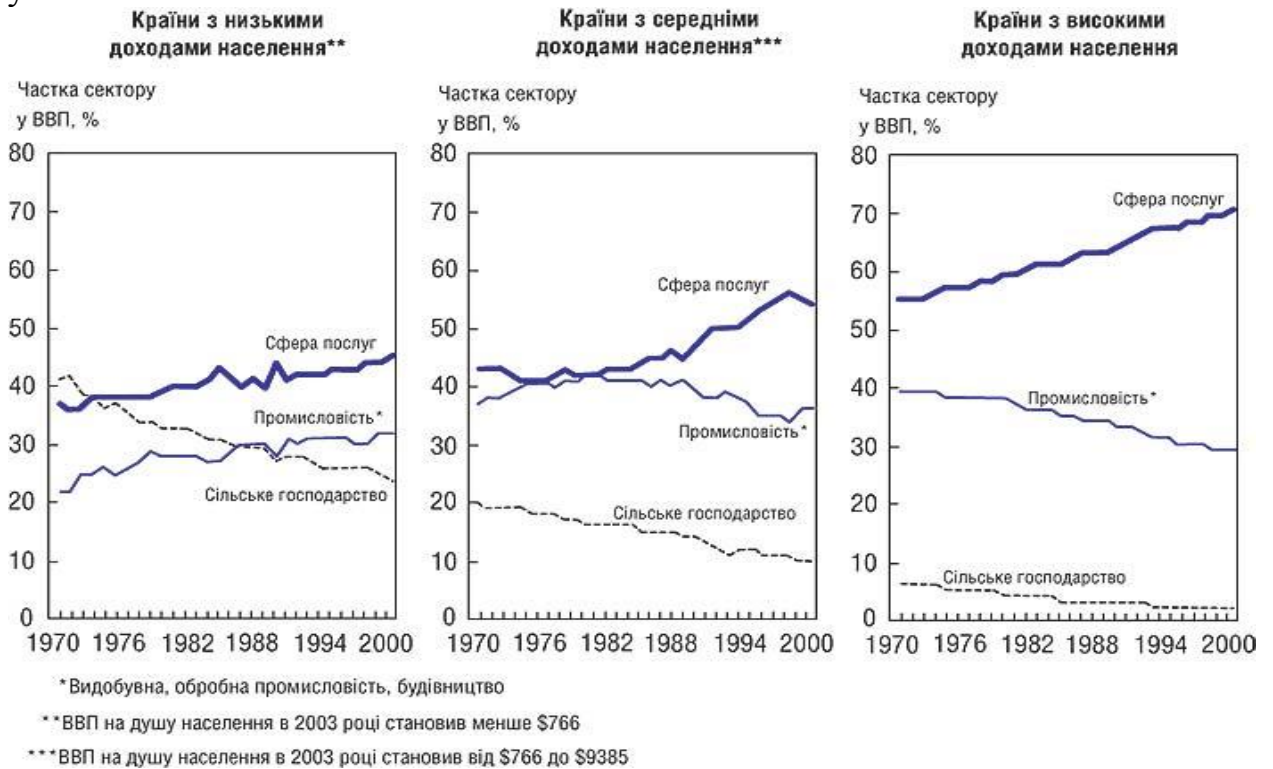

Рис. 1. Динаміка розвитку сфери послуг, промисловості та сільського господарства протягом ХХ ст. у світі [1]

Концепцію постіндустріального суспільства підтримують далеко не всі дослідники, що займаються проблемами пропорційних співвідношень у суспільному виробництві. Але навіть ті вчені, які не схильні перебільшувати роль сфери послуг, відзначають, що в Україні в найближче десятиліття вона істотно посилиться. Нові робочі місця будуть створюватися, головним чином, у сфері послуг, тому їх внесок у ВВП зростатиме [3, с.112].

Є інший, надзвичайно вагомий бік у цій проблематиці. Так, це в 1959 р. Д. Бел уперше вжив поняття постіндустріального суспільства в широко вживаному тепер значенні - для позначення соціуму, в якому індустріальний сектор втрачає провідну роль внаслідок зростаючої технологізації, а основною продуктивною силою стає наука. Потенціал розвитку цього суспільства визначається масштабами інформації та знань, якими воно володіє [4, с.13]. Йдеться не тільки про розвиток продуктивних сил, про посилення людини над природою, але й про природу людської діяльності. І не випадково В. Іноземцев вважає, що основною для переходу до суспільств «постіндустріального типу» є не стільки нові технології чи знання, «скільки зміна самої людини» [5, с.72-72]. У третьому тисячолітті людина стає головним креативним промотором побудови ефективного демократичного суспільства, постіндустріальної економіки і стабільного природного середовища, тобто на перший план виходить сталий розвиток, взаємодія культурного й технологічного прогресу та інтелектуально-інноваційні фактори [6, с.14].

Отже, більшість країн зайняли стратегічну позицію розвитку економіки знань, основою якої є не матеріальна, а інтелектуальна складова. Вступ світової економіки в новий етап розвитку – економіку знань – істотно змінив умови конкуренції країн. В даний час різниця в рівні економічного розвитку значно менше визначається наявністю природних ресурсів. На перший план виходить здатність нації підвищувати якість людського капіталу, створювати нові знання і втілювати їх у виробничих системах [7, с.256].

Економіка знань – це суспільно-економічне явище, яке виникло в розвинутих країнах в останні десятиліття ХХ ст., коли здатність до навчання стає ключовим фактором конкурентоспроможності індивіда, зростає попит на людський капітал, який формується через інвестиції в освіту. Економіка знань включає: освіту, інформаційно-комунікаційні ринки, виробництво інновацій, інтелектуальні послуги (бізнес-консультації, інформаційне посередництво, аналітика, маркетингові послуги). Крім освітніх, людський капітал збільшує надання медичних, інформаційних, соціальних послуг [8, с.16-17].

Експерти Організації економічного співробітництва і розвитку визначають галузі, засновані на знаннях, як галузі, що прямо пов'язані з виробництвом, розподілом і використанням знань та інформації. Отже, сьогодні до економіки знань у найширшому сенсі відносять три основні сфери: НДДКР та інновації, освіту та навчання, що сприяють формуванню людського капіталу, а також інформаційно-комунікаційні технології [9, с.4].

В постіндустріальну епоху змінюються умови ціноутворення, оскільки панівною стає сфера послуг, тобто нематеріальне виробництво. Це означає, що результатом виробництва є не стільки матеріальні речі – товари, скільки

послуги, зростаюча частина яких має нематеріальний характер. Цим зумовлено те, що не затрати праці, не вартість, а спроможність задовольняти потреби людей, тобто користь, стає основою ціноутворення. Оскільки змістились акценти з матеріального виробництва, з фізичної праці, що у індустріальному суспільстві дозволяло усереднювати їх затрати і визначати вартість праці, то зараз ускладнився сам процес визначення вартості інтелектуальних складових сфери послуг.

Продукти творчої та інтелектуальної праці вимагають нового методу визначення їх вартості. Вартість звичайного товару (послуги) визначається середньогалузевими витратами живої та попередньої праці на одиницю зробленого продукту. Таким чином, вартість визначається не індивідуальними затратами праці на виготовлення чого-небудь, а характерними для даного суспільства способом виробництва, а ціна є грошовим вираженням вартості. На рівень ціни додатково впливають такі фактори як співвідношення попиту та пропозиції, темпи інфляції, конкурентоспроможність і т.п. Цей підхід є непридатним для інтелектуального виробництва, коли створюються унікальні цінності в результаті творчої праці. Попередня праця в даному виробництві в більшості випадків не відіграє помітної ролі. Першорядне значення тут має жива праця, її якість, помножена на інтенсивність і творчий потенціал. Творча праця, спрямована на створення унікальних цінностей, по своїй якості не ідентична звичайній індустріальній праці, й тому її оцінка повинна підкорятися іншим критеріям [10].

Вовканич С. та Семів Л. стверджують, що в економіці знань трудову теорію вартості К. Маркса замінює теорія «вартості, створеної знаннями» (knowledge-value), відбувається перехід від суто технічних навичок до інтелектуальних. Зростання в затратах виробництва частки нематеріальних інвестицій – затрати на наукові дослідження і розроблення, придбання патентів і ліцензій, освіту і професійну підготовку кадрів, програмне забезпечення, інжинірингові та консалтингові послуги, маркетинг, рекламу, вдосконалення структури управління тощо – неможливе без інтелектуальних здібностей [6, с.16]. Для багатьох видів продукції більша частина вартості формується не на стадії матеріального виробництва, а завдяки ефективному маркетингу, збуту, науково-дослідним і дослідно-конструкторським роботам (НДДКР), обслуговуванню [7, с.3].

В нових умовах сфера послуг перетворюється з досить скромного в минулому споживача наукового знання в його виробника, органічно включеного в економіку знань. Важливо відзначити залучення в наукову й інноваційну діяльність не тільки великого бізнесу, але й чималої частини дрібних компаній і лабораторій різної спеціалізації, що виконують, часто при опорі на венчурне фінансування, функцію розвідки, пошуку й виявлення нових потреб і ринкових ніш, розробки інноваційних рішень. У підсумку, наукова діяльність більш рівномірно поширюється по всіх сегментах господарства, що відкриває перед економікою нові перспективи росту, підвищення якості й ефективності [11, с.41].

Важливими рисами сучасного періоду розвитку є інтернаціоналізація і глобалізація господарського життя. При цьому відбувається різке зростання економічної, господарсько-функціональної й суспільно-соціальної ролі сфери інтелектуальних послуг. Цій сфері властива концентрація переважно творчої, новаторської праці, яка лежить в основі оригінального, а не репродуктивного виробництва. Її продукти часто носять піонерний характер, незалежно від виду і конкретної галузі. Саме вони і формують прогрес людства [10].

На те, що сфера послуг останнім часом демонструє найбільшу інноваційну активність та забезпечує значне економічне зростання, звернули увагу в ЄС. У 2007 р. була опублікована доповідь «Розвиток інновацій у сфері послуг», представлена Експертною групою Єврокомісії з інновацій у сфері послуг (на базі Інституту дослідження інновацій (Institute of Innovation Research) при Манчестерському університеті, Великобританія) під керівництвом Дж. Ховеллса. Це сприяло створенню базису для розробки інноваційної політики. В якості її напрямків Експертна група виділила наступні: вдосконалення правового регулювання; розвиток інтелектуальної бази - науки і освіти; стимулювання підприємництва та доступ до фінансових ресурсів; розвиток попиту та держзакупівель [12, с.30].

Таким чином, в останній час зростання інтересу до інновацій у сфері послуг є лише ознакою вирівнювання акцентів інноваційної політики, усунення історичної переваги в сторону промислових інновацій. Багато країн, які не володіють великими матеріальними та науково-технічними ресурсами, необхідними для масштабних індустріальних проривів, забезпечують нині зростання економіки за рахунок інноваційного розвитку сектору послуг. Цей шлях повинен представляти певний інтерес і для України, враховуючи незадовільний стан її виробничого та науково-технічного потенціалу на тлі відносно високої частки сфери послуг у ВВП.

Також всередині самого сектору послуг відбуваються інтенсивні процеси зміни структури робочої сили та зайнятості. Це відбувається не в галузях традиційних послуг (побутові, транспортні, торгівельні), а там, де споживачі виступають як індивіди, де виробництво послуги та її споживання персоніфіковані та нерозривно пов'язані.

На розвиток сфери послуг зараз активно впливають споживачі. Роль досвідчених споживачів у процесі виробництва послуг великий. Це особливо помітно у сфері інтелектуальних послуг, тому що продукт даної сфери послуг не є однорідним, він повинен бути або повністю індивідуальним, або в крайньому випадку складатися з деякого стандартного «ядра», на яке для кожного клієнта буде нарощуватись своя «оболонка»; клієнт допомагає виробити як мінімум «оболонку» послуги або навіть усю послугу цілком, якщо послуга повністю індивідуалізована. Також рівень інтелектуальної послуги залежить від самих інтелектуальних здібностей клієнта. Але є й інші крайності. Навіть якщо ділова послуга виконана на високому рівні, але клієнт не знає, як користуватись нею (через рівень інтелектуального розвитку), то послуга не принесе потрібної користі або навіть може призвести до зайвих витрат.

Виходячи зі змін, що впливають на загальний попит на послуги, можна вказати ще на ряд емпіричних феноменів, які підкреслюють важливість окремих дослідницьких областей. Насамперед, це розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій, головним чином Інтернету, який являє собою важливу рушійну силу розвитку сфери послуг. Однак необхідно ще виявити, чи йде мова про нову та самостійну область досліджень або не більш ніж про розширення вже досліджуваних областей з урахуванням перспективи інтерактивності та зміни інших рамкових умов [13].

Успішне застосування інформаційних технологій в економіці знань вимагає нових організаційних структур для підтримки стійкої роботи всіх нових поколінь устаткування та програмного забезпечення. Ці організаційні структури, у свою чергу, самі швидко старіють, так що органи управління в організаціях, пов'язаних з використанням інформаційних технологій, повинні проводити постійні реструктуризації. Організація бізнесу виявилася сильно прив'язаною до програмного забезпечення, яке вимагає постійного вдосконалення, зважаючи на свій розвиток [4, с.36].

За останні два десятиліття Україна втратила велику частину свого потенціалу. Вона не змогла перетворити свої ресурси в потужний соціально-економічний, інтелектуально-інноваційний, культурно-духовний потенціали. Сучасна фінансово-економічна криза показала, що структура нашої економіки, де переважають третій та четвертий технологічні уклади, високе спрацювання устаткування, відсутність інноваційного виробництва, не відповідає сучасним вимогам сталого розвитку. Це доводить необхідність перебудови виробничо-технологічної структури економіки як умови підвищення її конкурентоспроможності. Отже, основою для розбудови економіки України на довгострокову перспективу є розвиток людського потенціалу. Відставання у розвитку України від провідних країн світу, пов'язано з малими темпами розвитку економіки знань. Причин багато, але основні з них такі: мала кількість інвестицій в інформаційні та телекомунікаційні технології, невелика доля даних послуг у структурі сфери послуг, а також низький ріст сукупної факторної продуктивності (яка може розглядатися як непрямий показник розвитку технологій і ефективності інновацій), не відіграють ключової ролі галузі, пов'язані з наданням ринкових послуг, низька інноваційна діяльність. Саме в цих видах діяльності потрібно нарощування темпів росту продуктивності для того, щоб уникнути збільшення розриву, і лише випереджальний розвиток економіки знань в Україні дозволить досягти наукового, а не ресурсного розвитку.

Зростання наукового інтересу до вивчення сфери послуг викликано тим, що сфера послуг досягла випереджаючих темпів розвитку і на сучасному етапі є одним із визначальних факторів та критеріїв оцінки переходу суспільства на новий щабель цивілізаційного розвитку, а питання формування ефективних механізмів функціонування сфери послуг стає вирішальним фактором прискорення суспільного прогресу. Сфера послуг перетворюється у вагомий виробник наукових знань. Зміни відбуваються у самій структурі послуг. На центральне місце виходять інтелектуальні послуги, тобто ті, що залежать від

розвитку людини як мірила економічного розвитку. Провідні країни світу мають стратегічну мету - розвиток економіки знань, основою якої є не матеріальна, а інтелектуальна складова. Розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій, головним чином Інтернету, змінює організацію бізнесу, тому що він сильно прив'язаний до програмного забезпечення, яке вимагає постійного вдосконалювання в міру свого розвитку. Збільшується інтерес до інновацій у сфері послуг, усувається історична перевага інноваційної політики з галузі промисловості у сферу послуг.

З цього випливає, що причини росту попиту на послуги потребують детальніших економічних досліджень. Потрібно більш точно визначення причинно-наслідкових зв'язків між мінливими суспільними змінами, з одного боку, і попитом на послуги, з іншого. В такому разі потрібно глибше дослідити розвиток інтелектуальних послуг, зокрема шляхи вдосконалення процесу формування регіональної політики розвитку ринку послуг; організаційно-економічні важелі покращення інфраструктури регіонального ринку послуг; маркетингове забезпечення просування регіону на базі розвитку сфери послуг.

Література

1. Шкарпова О. Країна добрих послуг [Електронний ресурс] / Шкарпова О // Контракти. - № 03 від 16-01-2006. - Режим доступу: // <http://www.kontrakty.com.ua/show/ukr/article/30/0320066744.html>
2. Чухно А.А. Твори: У 3 т. Становлення еволюційної парадигми економічної теорії./ А.А. Чухно . – НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-досл. фін.ін-т при М-ві фінансів України. – К., 2007 – 712 с
3. Лук'яненко О., Кавиршина В. Розвиток сфери послуг у міському середовищі / О. Лук'яненко, В. Кавиршина // Регіональна економіка. – 2006.- №4. – С. 111 – 119
4. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: Учебное пособие для студентов вузов./ Л. В. Иноземцев - М.: Логос, 2000. - 304 с.
5. Корнійчук Л. Теоретичні основи реалізації концепції сталого розвитку / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2010. - №2. – С. 72-73
6. Вовканич С., Семів Л. Людський та інтелектуальний капітали в економіці знань / С. Вовканич, Л. Семів // Вісник НАН України. – 2008. - №3.- С. 13-22
7. Семів Л.К., Семів Р.А, Вплив вищої освіти на формування людського капіталу в умовах переходу до економіки знань / Л.К. Семів, Р.А. Семів // Регіональна економіка.- 2009.- №1.- С.15-27
8. Сфера услуг: Экономика: учебное пособие / кол. авт. под ред. Т.Д. Бурменко. — М.: КНОРУС, 2006. - 320 с.
9. Федулова Л.І., Корнеєва Т.М. Державна політика розбудови економіки знань: особливості реалізації антикризової стратегії / Л.І. Федулова, Т.М. Корнеєва // Фінанси України. – 2009. - №10. – С. 3-17
10. Агабабьян Э. Мировая экономика интеллектуальных услуг: состояние, тенденции и регулирование [Електронний ресурс] / Эдгар Агабабьян // Проблемы теории и практики управления. – 2003. - №6. Режим доступу: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/4_6_03.htm

11. Демидова Л. Сфера услуг: изменение динамики производительности / Л. Демидова // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2006. - №12. – с.40-52.
12. Заиченко С.А. Развитие инноваций в сфере услуг / С.А. Заиченко // *Форсайт*. – 2007. - №1 (1). – С.30 – 33
13. Мефферт Х. Будущие области исследований маркетинга услуг [Электронный ресурс] / Хериберт Мефферт // *Проблемы теории и практики управления*. - №4. – 2002. Режим доступа: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/21_4_02.htm
14. Арк Б. ван, О'Махони М., Тиммер М. Отставание Европы от США по росту производительности: тенденции и причины / Б. ван Арк, М. О'Махони, М. Тиммер // *Экономический журнал ВШЭ*. – 2009. - №1. - С. 35-58
15. Савельев Є. Економіка знань в аспекті включення України в європейський освітній простір і досвід ТДЕУ / Є. Савельєв // *Журнал європейської економіки*. — 2006. — № 3. — С. 255-266.
16. Іксарова Н.О. Зовнішня торгівля послугами як пріоритетний напрямок економічного розвитку в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Н. О. Іксарова // *Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Серія «Економічна теорія та економічна історія»*. – 2008. - Випуск 5 (20). – Ч. 1. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En/ETEI/2008_5_1/zbirnuk_ETEI_08_1_183.pdf
17. Соловйова Н. Прогнозування і планування: ідеологічний конфлікт конвергенції «плану» та «ринку» в координатах постіндустріального суспільства / Н. Соловйова // *Економіка України*. – 2009. - № 10. – С. 15-26
18. Чухно А.А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А.А. Чухно // *Економіка України*. – 2010. - № 1. – С. 4-18